

The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography (Osmanlılar ve Balkanlar: Bir Tarih Yazımı Münakaşası), ed. Fikret Adanır and Suraiya Faroqhi, Leiden-Boston-Köln 2002, VI+445. ISBN 9004 11902 7.

Balkanlar'da, daha önce Osmanlı Devleti'ne bağlı topraklarda XIX. yüzyılın başından itibaren yeni devletlerin oluşmaya başlaması, Osmanlı tarihinin yazım problemini beraberinde getirmiştir. Bu dönemin tarih yazımında bazen aynı konular taban tabana zıt görüşlerle incelenerek farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Bunun gerçekleşmesindeki temel nedenlerden birisi, Balkanlar'da ulusal devlet oluşturma sürecine giren milletlerin nasyonalist yaklaşımlarla kendi tarihlerinin yazımında anakronizm unsurlarına sıklıkla yer vermesi olmuştur. Ayrıca «geçmişin büyüklüğü» nostaljisi içinde kendi uluslarının «altın çağını» arama çalışmaları, tarihçileri bazı gerçekleri görmemezlikten gelmeye itmiştir. Ama unutulmaması gereken şudur ki, Balkan ulusları sadece XIX ve XX. yüzyıllarda tarihin akışı içinde şekillenmiş topluluklar değildir, aynı zamanda yakın dönemde oluşmuş ekonomik faaliyetlerin çeşitli dini ve politik değişikliklerin de oluşturduğu milletlerdir. Bu süreçte tarih yazımında bazen bilgi eksikliğinden bazen ideolojilerin kasıtlı tutumlarından Osmanlıların Balkanlar'daki hakimiyeti ile ilgili gerçeklere uymayan pek çok malûmatın bulunduğu eserler kaleme alınmıştır.

Ancak son zamanlarda zengin Osmanlı arşivine dayalı olarak çeşitli Balkan uluslarının ve Batılı tarihçilerin yapıları araştırmaları bu konuda kayda değer bir bilgi birikimi ortaya çıkmıştır. Artık tarihçiler, bu bilgi birikimlerine dayalı olarak geçmişteki yanlışları tashih etmeye, kendi aralarında olduğu kadar diğer sosyal disiplinlerde çalışan bilim adamları ile yeni bulguları paylaşmaya ve işbirliği yapmaya hazır hale gelmişlerdir. Brill Kitabevi'nin bastığı ve Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi'nin editörlüğünü yaptığı «*The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography* (Osmanlılar ve Balkanlar: Bir Tarih Yazımı Münakaşası)» adlı kitap, bu amacı gerçekleştirmeye yönelik teşebbüslerin bir başlangıcı olarak hazırlanmıştır.

Eser, aslında yaklaşık dokuz yıl önce Alman Tarihçiler Birliği'nde düzenlenen bir panelde uluslararası bir grup bilimadamı tarafından sunulan bildirilerden oluşuyor ve Suraiya Faroqhi ve Fikret Adanır'ın «Giriş» adı altında yazdıkları ve eserin gelişimini ve değerlendirilmesinin yer aldığı uzun bir eleştiri yazısı ile başlıyor. İlk etapta bir kitap olarak düşünülmeyen bu çalışmada daha sonra bazı sipariş edilen makalelerle içerik bütünlüğü sağlanmaya çalışılmış. Ancak editörlerin de ifade ettiği gibi Sırbistan ve Arnavutluk'la ilgili konularda katılımcı sayısının yetersizliği, eserin eksik yanı olduğu söylenebilir. Eserin giriş kısmında Balkanlar'daki tarih yazımının genel bir değerlendirilmesi yapılırken Edward Said'in meşhur eserinde oryantalistlere ve tarih yazımına yönelttiği eleştirilere de yer veriliyor. Eserde merkezîyetçilik, adem-i merkezîyetçilik, meşru olma kavramı, güç paylaşımı, kimlik ve ulusçuluk gibi konular ele alınmış. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde Osmanlı tarih yazımı daha çok XX. yüzyıldaki gelişmeler dikkate alınarak değerlendiriliyor.

Bu bağlamda eser, Cristoph Neumann'ın «Kötü Zaman ve Daha İyi İnsan:1850-1900 Geç Dönem Osmanlı Tarih Yazımının Gelişimi İçin Stratejiler ve Kimliğin Tanımlanması» başlıklı makalesi ile başlıyor. Bu çalışmasında yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nun kritik bir döneminde Osmanlı elitinin kendisini nasıl gördüğünü irdeliyor. Osmanlı tarihinin sıkıntılı yılları ile özdeşleşmiş olan Mustafa Nuri (1824-1890), Ahmed Vefik (1823-1891), Ahmed Cevdet (1822-1895), Hayrullah (1820-1866) ve Namık Kemal (1840-1888) gibi yazarların gayretlerine temas ediyor.

Osmanlı topraklarına Avrupalılar tarafından yapılan saldırılarda imparatorluk sınırları içinde yaşayan Hıristiyanların meşrulaştırıcı rol oynamasının, Osmanlı aydınlarını Avrupalı güçlere karşı Müslüman ya da en azından gayr-i Hıristiyani politik modeller aramaya ittiği vurgulanıyor. Bu süreçte ömürlerinin son yıllarında Abdulhamid'in ilk saltanat dönemini gören bu aydınlar, mevcut yönetime karşı daha az sempati beslemelerine rağmen, nihayetinde birer devlet memuru olarak sahip oldukları avantajları tekrar kendilerine sunabilecek yeni bir devlet modeli öneremiyorlardı. Ancak eski bir Osmanlı valisi iken sultana baş kaldırarak Mısır'da yeni bir devlet modeli oluşturan Mehmed Ali Paşa örneği de önlerinde duruyordu. Her ne kadar onun politikalarının 1880 yıllarında başarısız olduğu kesin ise de devleti modernleştirmedeki başarısı yadsınmıyordu. İmparatorluğun son vakanüvisi ve Türkiye Cumhuriyeti tarih komisyonunun ilk başkanı Abdurrahman Şeref (1853-1925), daha Cumhuriyet kurulmadan önce yazdığı bir yazısında Mehmed Ali Paşa'nın otokrat merkezîyetçiliğini tasdik ediyordu. Belki de bu, kendisi dahil son dönem Osmanlı elitelerinin, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni onayladığını gösteriyordu.

İkinci makale Bizans tarihçisi Klaus-Peter Matschke tarafından yazılmış olup «Tourkokratia (Osmanlı hakimiyeti) Dönemine Geçiş ile İlgili Araştırma Problemleri: Bir Bizantinistin Bakış Açısından» adını taşıyor. Araştırmacı, Dumbarton Oaks-Birmingham grubunun çalışmalarını Alman literatürü ile birleştirerek Bizans'tan Osmanlı'ya geçiş dönemini büyük ölçüde aydınlatıyor ve aynı zamanda Machiel Kiel gibi Osmanlı dönemi Balkan tarihi uzmanı olan tarihçilerin de çalışmalarından istifade ediyor. Matschke'nin çalışmasının önemi, Balkan tarihçileri tarafından sıklıkla iddia edilen görüşlere taban tabana zıt olan bir sonuca ulaşmasından kaynaklanıyor. Çalışmaya göre Osmanlı yönetiminin Balkanlar'da toprak sahibi köylülerin aleyhine ticari faaliyetleri kesintiye uğrattığı şeklindeki iddialar yanlış. Aksine son dönem Bizans kasabaları genellikle büyük ölçüde zirai yerleşim alanları iken Osmanlılar tarafından kurulan «yeni şehirler» zengin ticaret ve zanaat yerleşim yerleri idi. Yeniden canlanan bu ticarettten yararlananlar, genellikle şehirlerin Müslüman sakinleri idi. Fakat yaratılan bu yeni ekonomik fırsatlardan dolayı olarak taşralı Hıristiyan halk da istifade etmiştir.

Matschke, çalışmasında XVI. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu ile geç dönem Bizans arasındaki devamlılık unsurlarını vurguluyor ve yeni girişimciler olarak Bizans aristokrat ailelerinin faaliyetlerine dikkat çekiyor. Bu müteşebbislerin patrikhanenin mali işlerinin kaynağı olmaları sonucunda, patrikhanenin taşradaki patriklerin resmi olarak varlıklarını sürdürmeleri için gerekli olan paranın önemli bir kısmını toplanmasına müsaade ettiği söyleniyor. Ayrıca editörlerin giriş kısmında belirttiklerine göre Matschke büyük bir ihtiyat ile ifade etmekten çekinse de XVI. yüzyıldaki bu Hıristiyan girişimci aristokratlar ile daha sonraki yüzyıllarda ağırlıkları artan Feneliler (Phanariotes) arasında bağlantılar olabileceğini inkar etmiyor.

Kitabın üçüncü makalesini Büşra Ersanlı'nın «Kemalist Dönem Tarih Yazımında Osmanlı İmparatorluğu: Mukadder Çöküş Nazariyesi» adlı çalışması oluşturuyor. Yazar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarih yazımı konusunda bazı aydınlar ile politikacılar ve münevverlerin kendi aralarında zuhur eden fikir ayrılıkları üzerinde duruyor. Cumhuriyetin ilk yıllarında rejimin yerleştirilme çalışmaları içinde resmi ideolojiye yakın bir tarzda «eski rejim» tamamen kötü olarak tanımlanırken, eskiye karşı «kültürel devrimi» gerçekleştirenler kendilerini Türkiye Cumhuriyeti aydını olarak tanımlıyorlar. Bunlar, araştırmalarında kendilerine konuların uzmanı verirken, diğer taraftan da «parti çizgisinin» kimliğini çalışmalarına taşıyorlar. Bu tür yaklaşımlar, kendilerine bilimsel metodları rehber olarak seçen Fuat Köprülü gibi aydınların desteğini almazken, Türkiye'deki tarih yazımına da bu bilim adamının şahsında yeni ufuklar açılıyor.

Ersanlı, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki bir grup elitin, yıkılmış imparatorluğun elitinden farklı olarak kendilerini Türk milliyetçisi olarak tanımlayıp uluslarının kökenlerini Osmanlı döneminin çok gerisinde aradıklarını vurguluyor. Bu ulusalcı bir yaklaşımdır, ancak saldırganlıktan daha ziyade savunmacıdır. Türk milliyetçileri 1930'larda kendilerini Kuzey Amerika ve Avrupa'da bir üstünlük olarak görülen beyaz ırkın üyesi olarak tanımladılar. Moğollarla bir rabitanın kurulma olasılığı kötü imaj olarak düşünülür ve Türklerin prehistoria dönemindeki halklar arasında üstün bir rol oynadığına inanıldı. Ancak bunlar yapılırken Türkiye Cumhuriyeti'nin yıkılmış bir imparatorluğun bir kaç eyaletinde kurulmuş olduğu gerçeği, göz ardı edilse de reddedilemedi. Bu şekilde düşünen son dönem Osmanlı eliti ile Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki bazı aydınlar arasında çok keskin kırılma noktalarının olmadığı söylenebilir. Benzer bir sonuca çalışmanın ilk makalesinde Neumann da ulaşıyor. Ersanlı, bu dönemin okul kitaplarını planlamak üzere oluşturulan heyetin çalışmalarında bu fikir ayrılıklarının da yansıdığını ve gerçekte hiçbir zaman çözülemediğini söylüyor.

Dördüncü makale Neumann ve Ersanlı'nın çalışmalarını tamamlar nitelikte Herkül Milas tarafından yazılmış. Yazar, «Cumhuriyet Türkiyesi Tarih Yazımında Gayr-i müslim Azınlıklar: Yunan Örneği» başlıklı çalışması son on yıldan bu yana Türk entelektüelleri arasında bu konuda vuku bulan tartışmaların yansımalarını içeriyor. Türk eğitim sistemi içindeki tarih ders kitaplarını inceleyen araştırmacı, buralarda yer alan bazı yanlış yargıların çeşitli derecelerde akademik çalışmalar da dahil olmak üzere pek çok alanda iz bıraktığını söylüyor. Ayrıca Türk tarih yazımında Yunan konusunu işleyen müelliflerin üsluplarını saldırgan, modern, liberal ve eleştirel gibi başlıklar halinde toplayarak örnekler sunuyor. Araştırmalardaki yanlış bilgilerin genelde Rum diye adlandırılan insanların dilini bilmeyen ve dolayısıyla onlara ait kaynakları ilk elden kullanamayan yazarlara bağlayarak araştırmacının çalıştığı alanın dilini bilmesinin önemini vurguluyor. Ayrıca sorunların daha iyi anlaşılabilmesi için geç dönem Osmanlı tarih yazımında ekonomik gelişimlere ve etnogenesis'e (milletlerin oluşum süreci) daha fazla önem verilmesine dikkat çekiyor.

Johann Strauss'un «Osmanlı Yönetim Deneyimi ve Haurası: Tourkokratia Dönemindeki Bazı Yerel Rum Kroniklerindeki Notlar» başlıklı çalışması beşinci sırada yer alıyor. Strauss, Osmanlı yönetiminin Rumca konuşan bölgelerde nasıl olduğu sorusuna Rumca yazılmış yerel kaynaklarda cevap arıyor ve üç kaynağı değerlendiriyor. Bu kaynaklardan ilki, XVII. yüzyılın başında Serez'de bir rahip olan Papsynadinos'a ait. Bu çalışmada Serez'in yerel Ortodoks halkının ileri gelenleri hakkında bilgiler bulunabileceği gibi devlet işlerine ve Müslüman halka ait malumatlar da mevcuttur. Strauss, müellifin eserinde Türklerin yüreklerinde korku estiren bir yöneticiye sempati ile yaklaştığını, sultanın politikalarını destekleyici bir tutum sergilediğini ve Osmanlı Devleti'nin bu topraklardaki meşrutiyetini hiç tartışmadığını vurguluyor. Buna karşın 1821 savaşında bir asker olan Panayis Skouzes'in Atina'da yazdığı kronikte ise, Osmanlı varlığının meşrutiyeti «eski kötü günler» ifadeleriyle tartışılıyor. Ayrıca Atina'nın ileri gelenlerinin Osmanlı kaynaklarında aydınlatulamayan karışık, sosyal statüleri hakkında da eser bilgi veriyor. İlk iki yerel yazarın şehirliliğinden dolayı Strauss'un incelediği son yazar köylü kökenli. Eser anonim ve Osmanlı Kıbrıs'ının son on yılı ile ilgilidir. Eserin içerdiği konular arasında politik olanlar da bulunmakla birlikte müellifin daha ziyade dikkatini hasatla ilgili olaylar çekiyor. Yıllık ürünü daha önceki yıllardaki üretime kıyasla iyi, aynı ya da kötü şeklinde tasnif ediyor. Yazar için salgın hastalıklar, hava şartları, çekirge sürüleri, yerel isyanlar ve eşkiyalık ürünü doğrudan etkileyen olaylardır ve III. Selim'in tahttan indirilmesinden veya Tanzimat'ın ilanından çok daha önemlidir.

Kitabın belki de en ilginç makalelerinden birini, altıncı sırada yer alan Antonina Zhelyazkova'nın «Bir Tarih Yazım Problemi Olarak Güney-doğu Avrupa Perspektifinden Balkanlar'da

İslamlaşma» adlı çalışması oluşturuyor. Yazar, Osmanlı ve Osmanlı sonrası Bulgaristan'a ilişkin olarak Bulgaristan'daki tarih yazımında Bulgarların, Osmanlı karşıtlığını kendilerini tanımlamada ulusal bir motif olarak kullandıklarını vurguluyor. Bulgaristan'da ulusallaşma süreci içinde bilinçli olarak sahte kaynaklar üretilerek milli dava uğruna bunların tarihçiler tarafından kullanıldığına dikkat çekiyor. Rodop Dağlarında yaşayan Müslümanların bu dini kabul etmeye zorlandıklarına dair gerçeğe aykırı tezlerin 1988 yılının sonuna kadar inanmadıkları halde Bulgaristan'daki bazı kurumlar ve tarihçiler tarafından söylenmeye mecbur bırakıldıklarını örnek olarak veriyor. Ayrıca tarihin sahte kaynaklar üzerine inşa edilme sürecinin Bulgaristan'da çok uzun sürdüğünü Çek asıllı Thomas Masaryk'in I. Dünya Savaşı'ndan önce kendi ülkesine ilişkin böyle benzer bir «sahte kaynağı» çürütmesini örnek vererek anlatıyor.

Yedinci makaleyi kitabın editörlerinden Fikret Adanır'ın «Bosna-Hersek'de Müslüman Bir Ulusun Teşekkülü. Bir Tarihi Yazım Münakaşası» adlı çalışması oluşturuyor. Yazar, Balkan ulusları arasında Bosna-Hersek'teki Müslüman Boşnakların özel bir yer tuttuğunu, bunun da sadece son savaştan dolayı değil, aynı zamanda Türk ve Arnavutların yanı sıra Güney-doğu Avrupa'da en büyük Müslüman grubu oluşturdukları gerçeğinden kaynaklandığı saptamasını yaparak sözlerine başlıyor. Daha sonra Boşnakların ulusallaşma sürecinin (etnogenesis) 1878 yılında Avusturyalıların Bosna-Hersek'i işgal etmelerinden beri devam ettiğini söylüyor. Çünkü Bosnalı üst sınıfların Osmanlı İmparatorluğu döneminde ayrıcalıklı bir pozisyonlarının olması İslamın serhattaki savunucuları olmaları ve Osmanlı sultanlarının bu imtiyazları yenilemesi durumlarına meşruluk kazandırmıştır. Ancak 1878'den sonra ve hatta 1908'de Avusturya-Macaristan tarafından Bosna-Hersek'in ilhaki açık olarak ortaya çıkarttı ki, sultan, artık Boşnak tebaayı savunamayacaktı. Bu durum Müslüman bir idare altında yaşamak isteyen on binlerce Boşnak'ın ülkeden göç etmesi sonucunu doğurdu.

Bosna-Hersek için bulunan problematik çözümler, Müslüman Boşnakları bir ulus olarak kabul etmedi. 1918'de Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nın kurulmasında ve daha sonra Yugoslavya Krallığı'nın oluşturulmasında isimlerden de anlaşılacağı gibi Boşnaklar ayrı bir etnik grup olarak kabul edilmediler. Sadece Tito döneminde Tito Yugoslavya'sında her ne kadar isteksiz de olsa onların ayrı bir etnik grup olarak varlıkları kabul edildi. Dolayısıyla Boşnak tarihçilerin çalışmaları iki dünya savaşı arasında başladı ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra yoğunlaştı. Boşnak tarihçilerinin ilgi alanlarından birisi, oryantalist çalışmalar içinde yer alan bölgedeki İslamın menşei meselesi idi. Burada vurgulanması gereken nokta, tarihçilerini yetiştiren Boşnakların genelde Amerikalı ve Avrupalı tarihçilerin tanımlamalarından farklı olarak bölgedeki Bogomillik, Katoliklik, Ortodoksluk ve İslam konularına daha farklı açılardan bakabilmeleridir.

Sekizinci makalede Geza David ve Pal Fodor, «Osmanlı Tarihinde Macarların Çalışmaları» adlı çalışması ile kitabın ilgi alanını Orta Avrupa'ya kadar genişletiyorlar. Çalışmada bugünkü Romanya'nın batısında kalan Osmanlı Erdel'i yani Transilvanya ve bugünkü Macaristan toprakları ile ilgili geçen yüzyıl boyunca yapılan pek çok araştırma üzerine tartışmalar yapılıyor. Özellikle Macaristan'da neden Osmanlı çalışmalarına başlandı sorusuna cevap aranıyor. Habsburg İmparatorluğu'nun yıkılması ile Macaristan kendi orijinal boyutlarına ulaştı. I. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemin Macar tarihçileri bu tatmin edici olmayan mevcut durumun nedenlerini açıklamaya yöneldiler. Bunu yaparken onlar Ortaçağ Macar topraklarının pek çoğunu nasıl Osmanlı yönetimi altına geçtiğini araştırdılar. Mathras Corvinus (1443-1490)'un toprakları ve 1526'dan sonra Angevins Krallığı'nın en büyük bölgesi bir Osmanlı sınır eyaleti olmuştu. Savaşta tahrip edilen ülkenin bazı bölümlerine güney Slavları iskan edildi. Bundan dolayı tarihçiler, sürekli bunalıcı bir vatanperverlik söylemi ile Ortaçağ Macaristan'ın parçalanmasından Osmanlı fethinin sorumlu olduğunu düşündüler. Ancak Osmanlı ve Habsburg arşivlerine dayanılarak yapılan çalışmalar gerçeğin tam olarak da böyle olmadığını gösterdi. 1945'lere gelindi-

ğinde ise, Osmanlı dönemi boyunca eski Macaristan Krallığı topraklarında Macar olmayan hakların artışı gibi konuları inceleyen Macar Osmanlı tarihçileri tarihi demografi gibi özel bir ilgi alanına odaklaştılar. David ve Fodor'un çalışmalarında ortaya koydukları gibi Macaristan'ın sultanın idaresi altındaki topraklarda meydana gelen demografik değişim, Habsburg kontrolü altındaki Macaristan'ın batı eyaletlerinde meydana gelen demografik değişimden daha yoğun değildir. Ayrıca bu çalışmalar fetihten önce Macar ekonomisinin çok zayıf olduğu ve 1526 yılındaki Mohaç Savaşı ve onun olumsuz etkileri olmasaydı bile Macaristan ile Batı Avrupa arasında bir uçurumun olabileceği kanaatine ulaşıyorlar.

Kitabın son makalesini çalışmaları ile Osmanlı tarihi alanında haklı bir üne kavuşmuş olan Suraiya Faroqhi'nin «Merkezi Devleti Ele Almak, Yerel Gücü Çalışmak: XVI. yüzyıldan XIX. yüzyılın Başına Kadar Osmanlı Bölgeleri ve İleri Gelenleri» adlı incelemesi oluşturuyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun birbirinden ayrılan ve genellikle birbirine uymayan görüntülerinin bazı araştırmacılar tarafından merkezîyetçilik kuramı ile aydınlatılma teşebbüsleri yazar tarafından araştırma konusu olarak ele alınmış. Faroqhi'ye göre Osmanlı eyaletlerinin geniş topraklara yayılmış olması Osmanlı çalışmalarında bu farkların ve değişikliklerin dikkate alınmasını gerektiriyor. Ayrıca coğrafya kadar, zaman dilimlerinin bir kesitinde doğru olan bir şeyin daha sonraki bir süreçte geçerliliğini yitirebileceğine de dikkat çekiyor. Osmanlı eyalet çalışmalarında bütün modeller Osmanlı taşra yönetiminde idareci olarak yer alan iki elit grupta yoğunlaşıyor ki, bunlardan birisi Osmanlı fetih zamanında da var olan ileri gelenler, diğeri ise sultanın idaresi tarafından verilmiş makamları tutanlar. 1960'lı ve 1970'li yıllarda pek çok coğrafyacının bölge plançısının ve Osmanlı sosyal tarihçisinin ilgilendiği «merkezîyetçilik kuramı»nın aşamalarını yazar, çalışmasında aydınlatıyor.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, çalışma, tarih yazımının milletlerin ulusallaşma süreçlerinde bir araç olarak kullanılabilirliğini göstermektedir. Ayrıca eser, geleceğin daha sağlıklı şekillenmesinde tarih biliminin oynayabileceği rolün önemini geçmişte yapılan hataları gözönüne serek kanıtlamaktadır. Balkan tarihinin Osmanlı öncesi, Osmanlı dönemi ve Osmanlı sonrası evrelerinin yazımında anakronizmlerin asgariye indirilebilmesi için dönemin ve bölgenin uzman tarihçilerinin kendi aralarında olduğu kadar diğer disiplinlerle de işbirliği yapmasının kaçınılmazlığını vurgulayan bu kitap, alanının ilk örneklerden birisi olma özelliğini taşıyor.

LEVENT KAYAPINAR

